

УДК 811.161.2'38

Світлана Поворознюк

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ В МОВІ ПОЕМИ СТАНІСЛАВА БОНДАРЕНКА «НІЧНА РОЗМОВА З ЄВРОПОЮ»

У статті розглянуто сутність концепту «національно-культурний простір», досліджено його структуру; визначено основні концептуальні компоненти українського національно-культурного простору, репрезентованого у філософській поемі-кліпі Станіслава Бондаренка «Нічна розмова з Європою»; визначено їхню роль у формуванні стилістичної системи ідіостилю Станіслава Бондаренка.

Ключові слова: концепт, концептосфера, національно-культурний простір, мікрополе, інтертекстуальність, прецедентне ім'я.

Постановка наукової проблеми та її значення. В основі багатьох сучасних лінгвістичних досліджень перебуває когнітивний підхід, який дозволяє визначати мову не лише як систему знаків, а й як систему концептуальних репрезентантів мовної картини світу певного етносу. Актуальність теми дослідження визначається потребою обґрунтування національно-культурного простору, змодельованого у філософській поемі-кліпі Станіслава Бондаренка «Нічна розмова з Європою» як організуючої основи для формування мовної картини світу, притаманної українській культурі.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Ключовим терміном, що позначає реалії мовної картини світу, є концепт. Над проблемою визначення поняття «концепт» працює багато вчених-мовознавців, зокрема Н. Арутюнова, В. Телія, А. Вежицька, О. Кубрякова, С. Михальчук, І. Нікітіна, Н. Рябцева, Ю. Степанов, Т. Космеда, А. Приходько, Т. Радзівська та багато інших. Однак досі ще немає однозначного універсального тлумачення цього поняття. Так, А. Приходько вважає концепт своєрідним згустком смислу, концентратом ідеї, що створює ментально-інформаційний простір дискурсу, мовленнєвого жанру і навіть окремого твору [11]. На думку О. Селіванової, концепт є фрагментом знання, досвідом особистості з мовною та позамовною інформацією, ідеальним образом, який уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ [13, с. 11–14]. Т. Радзівська визначає концепт як корелят певної дискурсивної практики, акумулятор культурно вагомих смислів, засіб інтерпретаційної дійсності, згорнутий культурний сценарій та детермінант психоментального стану [12, с. 242–243]. Т. Космеда називає концептом «елементарну складову (смысл концептосфери), що являє собою

багатомірне культурно вагоме соціопсихічне утворення в колективній свідомості, опредмечене в тій чи іншій мовній формі [8, с. 41].

Отже, підсумовуючи вищевикладені дефініції поняття «концепт», можна зробити висновок, що концепт – це відображення сукупності уявлень як окремого індивіда, так і цілого етносу про певний культурний відрізок у вербалізованій формі, яке поєднує в собі лінгвістичні, психологічні та культурологічні фактори.

Мета статті – дослідження лінгвістичної репрезентації національно-культурних просторових концептів у поетичній творчості Станіслава Бондаренка (на матеріалі філософської поеми-кліпу «Нічна розмова з Європою»).

Мета дослідження зумовлює виконання таких завдань: 1) визначити сутність поняття «національно-культурний простір»; 2) виявити основні засоби вербалізації національно-культурних просторових концептів у поетичній творчості Станіслава Бондаренка (на матеріалі філософської поеми-кліпу «Нічна розмова з Європою»); 3) з'ясувати роль досліджуваних концептуальних утворень у формуванні стилістичної системи ідіостилю Станіслава Бондаренка.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У свідомості етносу відбувається концептуалізація певної сфери його життєдіяльності: створюється концептуальна основа для вербалізації понять культури певного народу, нації. При цьому сукупність основних концептів складає національно-культурний простір певного народу. Поняття національно-культурного простору є міжгалузевим, досліджується в різних наукових сферах, це й філософія, соціологія, культурологія, лінгвістика та ін., його «можна вважати однією з універсальних категорій, що формують систему культурних уявлень. Ідея простору є складовою просторового мислення, яке, напевно, базується на міфічних архетипах або ж їх відображеннях в ідеології. Національно-культурний простір покликаний моделювати певну історико-культурну ситуацію, яка представлена панорамою ідей та образів, що у процесі їх соціальної реалізації втілюють концепції нації» [9, с. 10–11]. В культурології національний культурний простір України переважно розглядається як «сукупність публічних сфер суспільно-культурної діяльності, котрі в повній мірі здатні забезпечувати інформаційні потреби громадян України. Він охоплює всі галузі мистецької, культурно-просвітницької, дозвілєвої діяльності (професійної та аматорської), ефірний простір електронних мас-медіа, українські ресурси Інтернету, національний ринок друкованих ЗМІ, книговидання і книгорозповсюдження, ринки інших культурно-мистецьких продуктів та послуг, а також суміжні сфери – освіти, науки, діяльності структур громадянського суспільства [5]. У лінгвістичних дослідженнях це поняття виступає формою існування культури у свідомості людини, воно «включає в себе всі існуючі й потенційно можливі уявлення про феномен культури

членів національно-культурної спільноти. Фактично національно-культурний простір співвідноситься з тим інформаційно-когнітивним простором, у який занурена людина, і тому може розглядатися як середовище кодування інформації, у якому витворюється й упорядковується система культурних кодів [1, с. 115]. Л. Лисиченко зазначає, що питання мовного вираження простору в українській поезії є актуальним, складним, оскільки дозволяє дібрати «цінні матеріали для розуміння не тільки явищ літератури, мови, етики, а й того, що ми сьогодні називаємо ментальністю народу» [10, с. 6].

Презентацією сучасних культурних кодів українського народу є філософська поема-кліп «Нічна розмова з Європою» відомого київського письменника Станіслава Бондаренка. «Поема «Нічна розмова» (перша публікація в «Українській літературній газеті», 2011 р.) – це запрошення до інтелектуально-чуттєвого осмислення спільних історичних «сутінків» і пошуку твердих купин на заболоченому шляху до взаєморозуміння з Європою, «щоб подолати вимушену розмежованість, «зшити» розрив спільного, колись єдиного європейського простору» [6]. Жанрова природа поеми-кліпу Станіслава Бондаренка характеризується поєднанням в одній видовій формі драматичного, ліричного та епічного з метою демонстрації нарочитої колажності образного самовираження [7, с. 10]. Композиційну архітектуру твору складають 22 поезії, розташовані за мозаїчним типом та об'єднані спільним лейтмотивом України європейської. «Нічна розмова з Європою» – це суб'єктивно осмислена історія співбуття Європи й України та пошук аргументів для обґрунтування співприсутності України на континенті – передусім у культурно-духовному вимірі. Це чуттєво-інтелектуальне запрошення до таємниць сенсу-семантики наших слів і літер, до осмислення ідей видатних європейців, таких, як філософи кияни М. Бердяєв та Л. Шестов, що допомогли Європі «народити Кафку, Сартра й Камю» і стали головними ідеологами екзистенціалізму. Важливим для автора є й те, щоб «між собою зналась рідня поетична», бо поети – Стус і Рільке, Плужник і Лорка та їхні побратими – совість своїх націй і людства, найнадійніші провідники до спільної істини [3, с. 4].

Національно-культурний простір Станіслава Бондаренка, змодельований у філософській поемі-кліпі «Нічна розмова з Європою», охоплює усі сфери життя українського народу, втілені в його культурних надбаннях, зокрема, це історія, наука, мова і писемність, література, мистецтво, громадське життя українського народу.

Вербальна тканина поеми Станіслава Бондаренка побудована на розкритті сутності українського народу через його національні, культурні, соціальні та індивідуальні цінності. Головним словообразом є лексема *народ*, вона ключова для індивідуально-авторської манери оповіді поета: *Якщо Україна народила творця / космічних місячних трас, і того, / хто створив ракетний двигун, / і Шестова з Бердяєвим, що вчили вас мислить, /*

*протистояти сутінкам і формувати exsistentia – / чи треба доводить, що **народ** наш не гірший за інші? [4, с. 79].*

Українська держава репрезентована Станіславом Бондаренком у поемі «Нічна розмова з Європою» не тільки через образ працьовитого і талановитого українського народу, а й через її територіальне розташування. Так, до структури української національно-культурної просторової концептосфери належить концепт «земля», що в мові поеми реалізується у значеннях «земна поверхня», «ґрунт, який обробляється», «країна, держава». Концепт «земля», відображаючи природні ресурси України, в авторському контексті формує символічний образ Батьківщини, набуває соціальної оцінності, експресивності та конкретизується інтертекстуальними епітетами: *Знав би Еліот, що «**земля** безплідна» / саме де чорноземи, й ґрунт – як свято!... / Голод більше вбив, ніж європейців бідних / Друга світова – всіх разом узятих [4, с. 69]; Жалілися Богу євреї на ... Бога: / «От си – Твій народ, та найкращий віддав / Ти **ґрунт** українцям, а нам – лиш убогі / піски без дерев і каміння без трав»... // На все це їм Бог, який злого не коїв: / «Якби ж то ви знали, яких вожаків / дано українцям, жили б в супокі, / бо їм потерпати чимало віків» [4, с. 71].*

Вербалізацією українського національно-культурного просторового концепту в аспекті історичної хроніки є ряд лексем, які характеризують відповідні періоди української історії: *слов'яни, князь, княгиня* тощо. Словообраз «слов'яни» в мові поеми вербалізується шляхом метафоричної оказіональної самопрезентації ліричного героя: *Я з тих **слов'ян**, що свищуть солов'ями: / слов'яни ми чи, може, солов'яни, / ми – Україна ... з дертими краями... [4, с. 63].* Ускладнено структуру цієї концептосфери прецедентними іменами, які репрезентують не тільки давню і складну історію українського суспільства: *Є між них [киян] ведучі, та частіш – вedomі. / Із древлян, хозар, і половців, і полян... / Хтось із них – будильником в нашій домі: / чи **Олег** той віщий, чи ще більш віщий Боян [4, с. 66]; І хтось каже, справді княгині **Ользі** / Бог явив себе і слов'янам дав Заповіт, / як раніш Мойсею [4, с. 66].*

Одним із концептуальних утворень українського національно-культурного простору в мовній картині світу Станіслава Бондаренка є словообраз «мова». Це мікрополе репрезентується асоціативним рядом понять «мова – слово – буква». Лексема *мова* реалізується як концепт духовної цінності, одного з головних надбань і гарантій незламності українського національного духу: *І що більш кріпачили тіла козачі, / то глибше душі впадали в **мову**, / о, скільки волі впадало в пісні і пл'чі: / пливучи в них, наголос вимивав нове слово [4, с. 67]; «Дано вам жіноцтво красиво-казкове, / чуттєвіш від нього навряд чи знайти, / і ще один скарб – найживучішу **мову**, / яку б шанували й далекі світи: // в ній наголос вільний – пливе як вітрило, / не тільки в **словах**, є й у **літерах** сенс, / семантика-сутність, яку б ви відкрили / для світу, для світла театрів і сцен» [4, с. 72].*

Мікрополе «мова» реалізується й через поняття *слово*, яке у мові поеми виступає семантичним центром, символом усієї української нації від її зародження і до сьогодення: *Хтось думав, що походимо від «слави», / хтось додавав – від дієслова «в'яне»... / Скажу тобі, що ми, скоріш, від **Слова** / походимо і через те – слов'яни* [4, с. 63]. Підкреслення неповторності та багатства української мови, вагомості кожного елементу української мовної системи у структурі аналізованого концепту забезпечується зіставленням слів-омографів: *Вчуйся в **слово**, в якому аж три одразу – / бо у нас бувають слова триликі: / «?БРАЗИ, ОБРАЗ?, ОБР?ЗИ»... / Як у слів вітрила є, то й трюми в них великі. // Бачиш: «?БРАЗИ» – те, що творить художник, / поет, прозаїк чи скульптор (хоч не одразу), / «ОБРАЗ?» – це лики святих або їм тотожних, / а 300 літ останніх – частіше у нас «ОБР?ЗИ»* [4, с. 67].

Поняття «буква» – писемний або друкований графічний знак – в індивідуально-авторському контексті Станіслава Бондаренка виступає як пряма, так і образна номінація, зокрема, підсилює художньо-зображальну функцію аналізованого концепту, набуває виразного символічного значення: *Ми, Європо, схожі – більше, ніж мантиї / кардинала, скажімо, і земної кори. / Улови хоч нашої «Л» семантику: / стільки там любові змішано на крові* [4, с. 62]; *Коли ти вже виборола / свободу слова, / а ми боролися за свободу букви / окремої, наприклад, «Г», / все одно дивувало, / що французький король твій Генріх / та до смерті й був неписьменним, / хоча наша Анна, йому дружиною ставши, / привезла як посаг із Києва стару Біблію, / на якій відтоді з півтисячі літ / присягали Франції королі* [4, с. 83]. Семантичну структуру цього мікрополя ускладнено й майстерним індивідуально-авторським осмисленням символізму окреслених букв, що в художньому контексті набувають певного семантичного значення, прецедентними назвами античного походження, контамінованими фразеологізмами: *Тож – живучі ми, хоч шляхи тернисті. / Два (від Гітлера і від комуністів) / пекла вже перейдено, якимось вижили. / І поля не всі ще ми вижали... / Може, все ж не в бік того часу «Ч» / річка Геракліта й Дніпро тече... / Хай у звичнім темпі працює Стікс, / а не зразу всіх – не за часом «Х»...* [4, с. 93].

У межах національно-культурного простору, представленого у поемі-кліпі «Нічна розмова з Європою» С. Бондаренка, виокремлено мікрополе «література», яке вербалізується лексемами *вірш, пісня, дума*: *Кажуть, народу кожному / Бог дає стільки горя, / скільки той може винести, / бо додає на підмогу / адекватну децицію чи копицю пісень. / Знай, народ український має / 700 тисяч **пісень** – і тому зберігся* [4, с. 78].

Філософські роздуми поета про давню літературну традицію української культури втілені також в інтертекстуальних мовних елементах, а саме в антропонімах, які формують емоційно-естетичне тло авторської оповіді. «Оцінно-емотивне забарвлення власних імен набуває виразних національних рис з опорою на актуальні ознаки із образно-

асоціативного комплексу, характеристики об'єкта, чие власне ім'я стало прототипом іншого поняття» [2, с. 12]. Так, антропонім Гомер – легендарний давньогрецький поет, який започаткував поемами «Іліада» та «Одіссея» європейську літературу, – виконує функцію експресивного найменування перших українських поетів – кобзарів, символізуючи як давнє коріння української літератури, так і її тісний взаємозв'язок із літературними традиціями Європи: *Уяви, Євроєвочко: навіть верлібр – вільний вірш – придумали українці: / перші в світі верлібри – це думи наші! // Їх творили Гомери, що звалися кобзарі, / ще в столітті п'ятнадцятім! / І віками носили думи по Україні...* [4, с. 79]. Філософсько-естетичний потенціал концептуального мікрополя «література» розкривається шляхом репрезентації образу європейської та української літератур у їх тісному взаємозв'язку. Такий образ вербалізується в мові поеми знаковими для розвитку літературного процесу європейськими та українськими антропонімами: *Хоч земляк Бердяєв їй [Європі] не зумів / прояснити всю семантику сутінків, / що переходять в спільну пітьму, / все ж поміг в каламутній суті віків / народити Кафку, Сартра, Камю...* [4, с. 62]; *Чому мені так важливо / розповісти Лорці про Плужника, Райнеру – про Свідзинського й Стуса? / Не знаю, чи зрозуміють, / та хочеться, щоб між собою / зналась рідняпоетична* [4, с. 64].

Складовою аналізованої концептосфери є й мікрополе «мистецтво», що репрезентує надбання українського народу в сфері музики та скульптури. Зокрема, сферу музики уособлює в собі лексема кобза, яка символізує потужне інформаційне джерело українського народу. Неповторно-індивідуальному оформленню оповіді поета сприяє вживання аксіологічно маркованої авторської порівняльної семантичної конструкції, що, будуючись на зіставленні давніх часів і сьогодення, як українського, так і європейського, формує новий стилістичний і семантичний потенціал лексики: *Але ж була в кобзарів і кобза. / Що це, питаєш? Це наш смартфон / з айпедом та мудрими струнами. / Жоден сучасний Смартфон Айпедович / чи Айпед Смартфонович не перевершив їх, / бо несли не просту інформацію – / історичні, героїчно-чуттєві знання* [4, с. 80].

Мистецтво скульптури в мові поеми Станіслава Бондаренка представлене прецедентним ім'ям видатного українського скульптора середини XVIII ст., зачинателя Львівської школи скульпторів Івана Георгія Пінзеля, своєрідним стилем, точною технікою та надзвичайною експресивністю якого були вражені майстри не тільки України, а й Європи: *...А поруч – Бучач. / Жив різьбяр там дивний і неминучий, / загадковий Пінзель. / ...в храмі знов зібрались гуртом скульптури / (чи реінкарновані?) – от натури: / і ... пішли до Лувру на знак протесту, / стали там на виставку в кращім залі – / «Справжній Мікеланджело», – всі казали. / Сотні років загадці, диву, тесту!...* [4, с. 65].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, філософсько-естетичний образ України як європейської держави з

давньою історією та багатим культурним надбанням втілений Станіславом Бондаренком у ключових концептах українського національно-культурного простору та вербалізований мовними одиницями-ключами, які привертають увагу до скарбниці історичної традиції, історичної пам'яті багатьох поколінь української нації. Перспективність подальших досліджень полягає в необхідності виявлення особливостей індивідуального стилю Станіслава Бондаренка.

Список використаної літератури

1. Андрейчук Н. Застосування терміна *код* в антропокультурній лінгвістиці / Н. Андрейчук // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. : «Проблеми української термінології». – 2009. – № 648. – С. 113–117.
2. Антонченко Т. М. Основні тенденції аксіологічних змін у семантичній структурі американізмів: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Т. М. Антонченко. – К., 2000. – 20 с.
3. Бондаренко С. Нічна розмова з Європою, або таємниці наших літер / С. Бондаренко. – К., 2012. – 80 с.
4. Бондаренко С. Пікнік із мільярдером, або Травми трав : поеми, вірші / С. Бондаренко. – К. : Ярославів Вал, 2013. – 120 с.
5. Грищенко О. А. Дослідження проблем трансформації культурної сфери та шляхів реалізації ключової ролі культури в соціально-економічному розвитку сучасної України [Електронний ресурс] / О. А. Грищенко, В. В. Солодовник, М. Ю. Рябчук, Н. К. Гончаренко // Українські культурні дослідження: експериментальна веб-сторінка науковців УЦКД. – Режим доступу : www.culturalstudies.in.ua/2009_zv_9_2.php (11.12.2014).
6. Жулинський М. Розвиднення слова в сутінках Європи [Електронний ресурс] / М. Жулинський // Слово просвіти. – 2012. – 19–25 квітня. – Режим доступу : <http://slovoprosvity.org> (14.12.2014).
7. Жулинський М. Чи справді поет і магнат плачуть різними мовами? / М. Жулинський // Бондаренко С. Пікнік із мільярдером, або Травми трав : поеми, вірші. – К. : Ярославів Вал, 2013. – 120 с.
8. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера *СВЯТКИ* в українському мовному просторі : моногр. / Т. А. Космеда, Н. В. Плотнікова. – Львів, 2010. – 408 с.
9. Кравченко О. В. Національний культурний простір як ідентифікаційна модель / О. В. Кравченко // Вісник Харківської державної академії культури. – Харків, 2010. – Вип. 31. – С. 4–11.
10. Лисиченко Л. А. Художній простір у мовній картині світу поетичного твору / Л. А. Лисиченко // Лінгвістичні дослідження: науковий вісник. – Харків : ХДПУ, 1997. – Вип. 3. – С. 3–6.
11. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
12. Радзівська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст-соціум-культура-мовна особистість : [моногр.] / Т. В. Радзівська. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. – 491 с.
13. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.

Поворознюк Светлана. Вербализация национально-культурного пространства в языке поэмы Станислава Бондаренко «Ночной разговор с Европой». В статье рассмотрено понятие концепта как отражения совокупности

представлений отдельного индивида и целого этноса об определенном культурном отрезке в вербализированной форме, которое совмещает в себе лингвистические, психологические и культурологические факторы. Исследована сущность национально-культурного пространства как информационно-когнитивной среды кодировки информации, в которой формируется система культурных кодов. Определены основные концептуальные компоненты украинского национально-культурного пространства, представленного в философской поэме-клипе Станислава Бондаренко «Ночной разговор с Европой». В частности, выяснено, что в языке поэмы Станислава Бондаренко основные знаковые концептуальные образования представляют все сферы жизни украинского народа, а именно: историю, науку, язык и письменность, литературу, искусство, общественную жизнь. Также определена роль анализируемых словообразов в формировании стилистической системы идиостиля Станислава Бондаренко.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, национально-культурное пространство, микрополе, интертекстуальность, прецедентное имя.

Porovoznyuk Svitlana. Verbalization National Cultural Space in the Language Stanislav Bondarenko Poem «Night Talk with Europe». In the article the understanding of 'concept' as reflections of presentations aggregate of separate individual and the whole ethnos is considered. This understanding is observed about confident cultural segment in a verbalized form, which combines linguistic, psychological and cultural factors. Essence of national cultural space is investigated as information and cognitive environment of information code where of the system of cultural codes is developed. Basic conceptual components of Ukrainian national cultural space are determined in the article; these components are submitted in the philosophical poem-clip by Stanislav Bondarenko «Night conversation with Europe». In particular, it is found out that in the language of poem of Stanislav Bondarenko basic sign conceptual formations are presented by all spheres of life of the Ukrainian people, namely: history, science, language and written language, literature, art, public life. The role of word images that are analysed is determined in the creation of the stylistic ideostyle system of Stanislav Bondarenko.

Keywords: concept, conceptosphaera, national cultural space, mikrosphere, intertextuality, precedent name.

Стаття надійшла до редколегії 28.01.2015